

Проблемът за възпитаването на личността в уважение към правните норми на Средновековна България

Ренета Златева

The problem concerns the education of person to respect the statute law in Medieval Bulgaria: Some state formulations in Medieval Bulgaria are clearing the question about the trust of the person in the efficiency of law. The legislator have found a way to create and increase this confidence in some written rates, which are presented in the current article. For this purpose an attention is paid to the Greek, Serbian and Western European legislations, where are searched parallels and differences with the Bulgarian state regulations.

Key words: Middle Ages, statute law, trust, person.

ВЪВЕДЕНИЕ

Още в предхристиянската епоха се забелязва по-специфичното отношение на българина към обичайните норми, които се явяват основните пазители на държавния ред и общуването между членовете на обществото. След приемане на християнската религия една от целите на българското законодателство е да засили вярата във функционалността на държавните разпоредби. В настоящата статия са представени онези от тях, които най-силно показват стремежа на законотвореца към укрепване на доверието и уважението към правната система в Средновековна България.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Върховното право на предхристиянския владетел да отрежда присъда се поделва вече със съдията през втората половина на IX век. Ясно указано напътствие за изграждане на християнски морал у владетеля в българското писано законодателство липсва. В Закона за съдене на людете се споменава спазването на Божия закон от страна на свидетелите, което косвено показва, че и князът, бидейки разпоредител на присъдата, трябва да се води по него. В сръбското писано право, например, изрично се посочва, че царят трябва да е благочестив и ревностно да прославя Божието име [3: Състав I (буква B), Глава 5].

Независимо от високото положение, което заемат в обществото, князът и съдията са ограничени да отсъждат неправомерно. При изясняването на даден казус те трябва да избират надеждни свидетели – такива, които “се боят от Бога” [2: 93]. Водейки се по Божия закон и придържайки се към точно установените законови норми, владетелят внушава респект към писаното държавно право, изпълнявайки ролята на модел за нравствено поддръжание.

Съхраняването на възприеманата за сакрална връзка между Бога и човека е приоритет на средновековното българско законодателство. Този факт проличава от разпоредбата, според която дори и престъпник, потърсил духовната обител, не бива да се изкарва насилствено оттам, докато не дойде време да отговаря пред закона (т.нар. азиатно право).

Правото на църковно убежище е регламентирано в статия 1 на Титул XVII от Гръцката Еклога [1: 213 – 214]. Условието това да бъде временно, докато законът постанови наказанието за закононарушителя, е фиксирано и в Закона за съдене на людете [2: 89, 95 – 96]. Запрещава се насилственото изкарване на намерилия закрила в храма и според Синтагмата на Матей Властар, освен ако той не е убиец, носещ със себе си и оръжие, прелюбодеец, похитител на девица или роб [3: Състав V (буква E), Глава 13]. В това отношение санкциите, постановени в законодателните разпоредби на крал Ине (688 – 726), паметник на обичайното право на западните сакси, предоставящи възможността за ползване на азиатното право от страна на закононарушителите, са по-облекчени. Духовната обител се оказва спасител за

крадците и убийците, които запазват живота си, след като заплатят определена глоба [5: 176].

Възприемането на подобен род право от средновековния законотворец не е лишено от логика, тъй като човек, който чувства Бог в себе си и спазва религиозните догми, сам създава своя духовна бариера да не престъпва законодателните норми. Това неминуемо съдейства за засилване на доверието към тях.

В този смисъл е и екложното постановление, според което плененият войник, отхвърлил християнската вяра (*апостасия* според византийското канонично и светско право), бива предаден на църквата, когато се завърне в своето родно място [1: 216; 2: 140]. Докато текстовете на Византийската и Славянската Еклогии споменават причината (попадането в плен), принудила боецът да измени на вярата си, според Закона за съдене на людете всеки отркъл се от християнството войник, независимо дали е попаднал в плен или не, се предава на църквата [2: 90].

Според Закона за съдене на людете най-много на брой свидетелите могат да бъдат единадесет, а най-малко (при дребни разпри) – трима [2: 84]. Санкцията за даването на лъжливи показания е сурова [2: 85, 93]. Лъжесвидетелят се продава или получава същото наказание, което се предвижда и за виновника на извършеното престъпление. Даващите показания, които са хванати в лъжа, се считат за недостоверни свидетели и тяхната дума оттам-насетне изгубва своята тежест. Съответно, повече те нямат право да бъдат привиквани в съдебен процес. Ненадеждни са и онези, които водят “скотски живот”, т.е. нямат свой дом и семейство [2: 85, 93].

Титул XIV от Гръцката Еклога посочва кои свидетели трябва да се считат за “достоверни”: “Свидетелите, които имат или положение, или служба, или професия, или богатство поначало са приемливи” [1: 204]. Почти същото условие присъства и в текста на славянския ѝ превод, като е отделно фиксиран военният сан [2: 134]. Едва ли това разширение на постановлението е случайно. То напълно съответства на възгледите на средновековния българин, според които защитникът на държавата се ползва с голямо доверие. Условието за привикване на “достоверни” свидетели присъства и в статия 28 на Земеделския закон [6: 119].

Поставянето на подобни условия от страна на българския законодател очертава сравнително пълен образ на нравствения идеал на личността от този период. Поемането на професионална и лична отговорности е ценено качество, действията на цитираните изисквания към даващите показания е белег за устрема на законотвореца да се осъществи напълно законово регламентиран и ясен съдебен процес, в който участие да вземат само “избрани” личности. По този начин се цели внушаване на респект и вяра в ефективността на държавните разпоредби.

Свидетели, които само са чули отнякъде за дадения случай, а не могат да кажат нищо, което са видели или чули сами, не могат да участват в съдебния процес според Еклогата [1: 204; 2: 135]. Същата възбрана присъства в Закона за съдене на людете, причисляващ към ненадеждните свидетели “дори” и жупаните [2: 90]. С това допълнение се потвърждава стремежът на българския законодател да съхрани доверието към законите норми, поставяйки всички извършители, независимо от тяхното социално положение, като равни пред закона.

Според Екложното право средновековният българин може да завещае писмено или устно имот пред трима свидетели [1: 181, 207; 2: 127, 135]. Въпреки че Законът за съдене на людете определя също даващите показания да не са по-малко от трима, могат да се допуснат двама в случай, че ранен войник в предсмъртния си час пожелае да се разпореди с имуществото си, а наблизо няма достатъчно хора [1: 183; 2: 128].

От последно цитираната постановка проличава по-специфичното отношение на средновековния българин към война. Последният намира смъртта си при защита на

държавата и поради тази основателна причина той може да се разпорежи пред най-малък брой свидетели. Признаването на това негово право неминуемо съдейства за укрепване на доверието в пригодността и жизнеспособността на законодателството.

В случай на саморазправа, когато целта е да се върне дадена вещ, дори и започналият разпрат да има право, той е длъжен да я върне обратно. Това наказание, предвидено в Закона за съдене на людете [1: 215; 2: 90, 96], извършителят търпи, защото няма респект към социалните норми и светските постановления, а една от основните идеи на българското средновековно писано право е законодателните разпоредби да се превърнат в норма на поведение на всеки индивид.

Сред най-тежките престъпления в изследвания период е опожаряването на чуждата собственост. Според Земеделския закон [6: 121] онзи, който си позволи да подпали харман или снопи, за да накаже своите врагове, бива изгорен на клада.

Саморазправата и личното отмъщение в случая се наказват изключително строго, първо, защото човек показва недоверие към действащите закони, и, второ – защото посяга на труда на своя съселанин, респ. на чуждото имущество, пренебрегвайки установените правила на поведение между членовете на обществото. В този смисъл е и предвиденото смъртно наказание според Екложкото право [1: 224; 2: 139]. За палеж на чужда собственост в опит за саморазправа в градски условия санкцията е изгаряне на извършителя, а в село – посичане с меч. Наказанието в случая се изпълнява публично, като целта е да се покаже на обществото, че законите функционират и те трябва да бъдат спазвани. В същия дух тежка санкция (отрязване на ръцете) Земеделският закон предвижда за онзи, който по време на съдебен процес поеме инициативата да се саморазправа и да наказва другия, като изсече лози или изкорени дървета в неговата собственост [6: 123].

Извършителите на дадено престъпление в Средновековна България се разделят с оглед на тяхната дееспособност (отчита се възрастта) [2: 89]. Допускането на грешка поради младежко недоглеждане дава възможност за облекчено санкциониране. Неумишленото престъпление също се наказва по-леко [1: 226 – 227; 2: 89, 136 – 137]. Неприсъствието на друго, допълнително наказание, например телесно, подчертава хуманността на българския законодател и разделянето на деянието на умишлено и непредпазливо. Всичко това създава едно чувство на сигурност и доверие към правната система в страната, като по този начин се възпитава личността да бъде морална.

Интерес представлява първата статия от Закона за съдене на людете, според която и обикновените селяни, и господарите подлежат на наказание, ако вършат езически служби [2: 84, 93]. Това постановление показва, че правните разпоредби са валидни за всички, независимо от социалния им статус. Тази липса на класова диференциация в средновековното българско право е една от отликите от законодателството в съседна Сърбия.

Колективната наказателна отговорност на селската община несъмнено е в полза на светските и духовните феодали, които виждат в нея най-сигурния начин за справяне с престъпленията. Тя, обаче, има и своето положително влияние върху морала на всеки един индивид, в частност – отношението му към правните разпоредби в държавата, тъй като последиците от персоналната грешка се обвързват с етичните възгледи на социума. Когато човек допусне да се самоизключи от тези установени порядки, той обрича не само себе си, а цял един кръг от животи (на роднини или общински колектив), за които се чувства отговорен. Тук прозира добре познатата стара задругарска социална структура, която налага сходен род взаимоотношения между членовете си. Разбира се, не може да не отчетем факта, че това постановление се свързва най-напред с належащата нужда от руширане веднъж-завинаги стремежите на някои българи да възвърнат старите си религиозни обичаи.

Законовите норми в средновековното българско общество защитават правата на нежната половина от социума и на най-малките негови членове [1: 88, 173, 184, 188 – 190, 197; 2: 124, 129, 131, 133]. Постановленията целят и запазване на семейството, неговото благоденствие и съхраняването на добрия тон и уважението в диалога между поколенията [1: 169, 181 – 182, 187 – 188, 204; 2: 90, 96, 123 – 124, 127, 130 – 131, 134]. Правните разпоредби отделят и специално внимание на коректните отношения между другари и съседи [2: 85; 6: 116 – 117] и запазване неопетнеността на нечие име [1: 227; 2: 84, 93, 138].

Включването на този широк спектър от взаимоотношения в писаното средновековно законодателство способства за изграждане и поддържане на уважение и доверие към функционалността на нормативните разпоредби. Основна тяхна роля е да защитят всеки член на социума, независимо от неговата социална принадлежност, пол или възраст.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разгледаните в настоящата публикация казуси свидетелстват, че законите в Средновековна България са създадени, за да се спазват, и всеки опит за изземване функциите на постановяващия присъдата води до подвеждане под строга наказателна отговорност. Липсата на класова диференциация при отреждането на санкциите показва една от основните цели на българския законодател – равенство на всички нарушители, независимо от етническата и класовата им принадлежност.

За средновековния българин имат тежест показанията на онези хора, които са богобоязливи, трудят се, воюват и се грижат за дом и семейство. Тези са и основните изисквания към нравствеността на човека в разглежданата епоха – да бъде трудолюбив, отговорен към държавата и съзнателен към религията и родното огнище, т.е. да бъде високо морален. Всичко това идва да покаже, че в законовите норми се сезира стремеж към възпитаване на доверие и уважение към правната система в страната.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Благоев, Н. Еклога. София, 1932.
- [2] Бобчев, С. Старобългарски правни паметници. Ч. 1. София, 1903.
- [3] Властарь Матфей. Алфавитная синтагма Матфея Властаря. Москва, 1892.
- [4] Зигель Ф. Законник Стефана Душана. Санкт Петербург, 1872.
- [5] Йонов, М., Й. Николов. Христоматия по история на средните векове. София, 1975.
- [6] Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 1. София, 1978.

За контакти:

Ас. Ренета Златева, Катедра *Педагогика, психология и история*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: rzlateva@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.